
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 344.951

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.1>

К. В. Громовенко

доктор юридичних наук,
професор кафедри морського та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету

Г. В. Ільїна

аспірантка спеціальності 293 «Міжнародне право»
Міжнародного гуманітарного університету

ІДЕЇ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СФЕРІ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню теоретико-правових аспектів впровадження ідеї гендерної рівності в системі освіти. Аналізуються історичні аспекти формування концепції гендерної рівності в освіті. Відзначається, що ідея гендерної рівності зародилась в західній правовій культурі та представлена двома підходами: консервативним та прогресивним.

В статті акцентується увага на тому, що трансформація поглядів відносно ідеї зародження гендерної рівності в сфері освіти пройшла тривалий шлях від сприйняття освіти як інструменту соціалізації та передачі знань хлопчикам та дівчаткам, що дозволяє їм увійти в свої «природні» ролі чоловіків та жінок до розуміння гендерних чи статевих відмінностей як культурного феномену, що походить від домінуючих ідей певної культури чи епохи.

В дослідженні розглядається епістемологія поняття «гендер» та встановлено, що гендер – це такі особливості людини (насамперед – психологічні), які визначають відповідність власній психологічній статі, гендерно-рольовим нормам і стереотипам, типовим для чоловіків і жінок формам поведінки, стилям життя, способам самореалізації, вибору відповідних цінностей, установок тощо.

Вказується на те, що Україна неодноразово підтверджувала свою прихильність принципам гендерної рівності жінок і чоловіків шляхом приєднання до ключових міжнародних стандартів та прийняття низки нормативно-правових актів, що закріплюють принцип гендерної рівності жінок та чоловіків. Автором зазначено, що спеціалізованим законодавчим актом, що спрямований на забезпечення гендерної рівності жінок та чоловіків є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», яким регламентовано основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

За підсумками дослідження зроблені висновки, що незважаючи на закріплення на законодавчому рівні принципу гендерної рівності, не можливо не відзначити існування факту так званої прихованої дискримінації, котра закарбована у свідомості суспільства та консервативних стереотипів.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна політика, гендер, освіта, рівність, нормативно-правове забезпечення, гендерна рівність в сфері освіти.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна стоїть на шляху розбудови демократичної держави. Один із базових принципів демократичного суспільства – визнання рівності прав жінок та чоловіків у всіх сферах життєдіяльності та створення умов для їх реалізації. Сучасна концепція демократичного суспільства виходить із того, що без досягнення гендерної рівності неможливо побудувати повністю демократичне суспільство. Лише виховання, яке базується на рівноправі людей незалежно від їх статі, здатне сформувати егалітарну свідомість у майбутніх поколінь. Розвинутому демократичному суспільству притаманні такі якості, як толерантність, повага, незалежність, критичне мислення. Ідеї гендерної рівності починають закладатися в стінах навчального закладу і створюють інший погляд на світ, на свою власну роль в суспільстві, на відносини з представниками протилежної статі та людьми в цілому, що призводить до серйозних змін в світосприйнятті, до формування більш активної громадянської позиції, в підсумку – до зміни суспільної свідомості.

Ідеї гендерної рівності набувають особливого значення для України, котра прагне якомога скоріше стати частиною західної правової традиції. Ця проблема набуває особливого звучання в умовах модернізації системи освіти, в концепції якої підкреслюється, що важливою задачею виховання є формування у здобувачів освіти правової свідомості, духовності та культури, ініціативності, толерантності, здатності до успішної соціалізації, формування загальних та спеціальних компетенцій. Оскільки, гендерна освіта вирішує багато із заявлених завдань, то необхідність розвитку ідей гендерної рівності в системі освіти є вкрай актуальною в сучасних умовах.

Аналіз досліджень і публікацій. Не зважаючи на популяризацію ідей гендерної рівності, питання її впровадження в сфері освіти не стали предметом широкого наукового дискурсу, попри те, що значний внесок до розв'язання певного кола питань було зроблено науковцями в різних галузях науки, як-то педагогіка, соціологія, філософія, психологія. З пра-

вової точки зору питанням гендерної рівності присвячені поодинокі наукові розвідки таких науковців як: І. Буковинська, Г. Герасименко, І. Грабовська, О. Кравченко, М. Крочук, Т. Маньгора, Т. Псковська, І. Рощина та деякі інші.

Мета статті полягає у з'ясуванні тенденцій впровадження ідей гендерної рівності в системі освіти, а також проаналізувати нормативно-правові засади забезпечення принципу гендерної рівності у законодавстві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично ідеї гендерної рівності в сфері освіти зародились в західній правовій культурі. Західна правова традиція сформувала два підходи до гендерних відмінностей в сфері освіти. Перший, консервативний, підхід полягав в тому, що соціальні та культурні відмінності між чоловіками та жінками трактуються як біологічні, природні, а, відповідно, і незмінні. Протягом тривалого часу дана точка зору була панівною та не піддавалась сумніву. Основна ідея консервативного підходу полягала в тому, що різниця в поведінці між статтями запрограмована вродженими біологічними відмінностями між хлопчиками та дівчатками. Відповідно, чоловіки фізично сильніші, менш гнучкі, наділені великими просторовими, математичними та технічними здібностями та схильні бачити світ через призму предметів, ідей та теорій. Жінки, натомість, фізично та психологічно дорослішають раніше, більш схильні до афліативної поведінки та вихованню, наділені більш високим рівнем вербальних здібностей і бачать світ через призму особистісних, естетичних та моральних оцінок. З консервативної точки зору, освіта розглядається як інструмент соціалізації та передачі знань хлопчикам та дівчаткам, що дозволяє їм увійти в свої «природні» ролі чоловіків (заробітчанин, орієнтований на роботу, голова родини) та жінок (що виховують, турбуються, орієнтовані на родину).

Другий, прогресивний, підхід розглядає соціальні ролі чоловіків та жінок як дещо, в значній мірі сформоване під впливом історії, культури та суспільства і тим самим знаходиться в процесі постійної зміни у відповідності із змінами самого

суспільства. Як стверджує Р. Вуд: «жінки історично займали різні, зазвичай підлеглі позиції, тому що західні та інші суспільства є патріархальними, тобто чоловіки мають владу над жінками і тому опиняються в положенні, що дозволяє їм інтерпретувати так звані біологічні відмінності з позиції стереотипів. Особливий акцент в рамках цього підходу робиться на розуміння гендерних чи статевих відмінностей як культурного феномену, що походить від домінуючих ідей певної культури чи епохи. Освіта тут розглядається в якості інструменту створення уявлень про те, чому певні відмінності між статтями на певних історичних проміжках часу трактуються як важливі, і заохочення більшої рівності між статтями, а також протидія дуалістичним та стереотипним уявленням [11].

Слід зауважити, що основні підходи гендерної рівності в освіті та їх інтерпретація зазнали суттєвих змін. І головним феноменом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. є рівність як мета освіти.

Термін «гендер» (англ. gender – «стать», від латин. genus – «рід») – у феміністичних та гендерних дослідженнях є соціально-біологічною характеристикою, через яку визначається поняття «чоловік» і «жінка», психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей, а також психобіологічні особливості, на які впливає біологічна стать, цілісна психічна репрезентація статі, сповнена неповторним динамічним глибинним, когнітивним та поведінковим поняттям жіночого та чоловічого, здобута індивідом у результаті набуття гендерного досвіду [8, с. 109].

Поняття «гендер» зародилося в Великій Британії. У вітчизняній літературі переклад даного поняття з англійської мови буквально означає граматичний рід, тобто, мова йде, про чоловічий, жіночий та середній. В подальшому даний термін почали застосовувати для соціостатетичних характеристик статі, де особливу увагу приділяли не біологічним складовим, а характеристикам способу життя, манері поведінки, прагнень тощо.

У дещо іншому сенсі поняття «гендер» використовував американський професор психіатрії Роберт Столер. У 1968 році у монографії «Стать і гендер» науковець

запропонував розрізняти поняття «маскулінність» (мужність) та «фемінність» (жіночність) як ключові соціокультурні характеристики жіночого та чоловічого начал. Вчений виходив з того, що так зване «чоловіче» і «жіноче» – це біологічна база, що дозволяє розрізняти жінок та чоловіків. Що ж стосується понять «маскулінність» та «фемінність» – система певних властивостей, котрі узвичаєно рахуються жіночими і чоловічими. На думку науковця, це певні, в першу чергу, психологічні особливості людини, за допомогою яких визначається відповідність гендерно-рольовим нормам та шаблонам, котрі є типовими формами поведінки для жінок та чоловіків, вибору певної системи цінностей, стиля життя, способам самореалізації тощо.

Теорія гендеру стала загальноновизнаним надбанням неофеміністської думки, що в 60–70 роках ХХ ст. розгорнувся з новою силою на Заході. Даний рух кардинально змінив розуміння змісту демократії, продемонстрував багатоваріантність соціального простору, заклав основи гендерної рівності жінок та чоловіків та підняв питання щодо протидії домашньому насиллю. Неофімінізм став оперувати новими категоріями – вільної людини, котра прагне довести розширення своїх прав та можливостей через визнання атрибутів, що традиційно вважаються жіночими.

Українська держава підтвердила свою прихильність принципу гендерної рівності жінок та чоловіків є прагнення, доєднавшись до базових міжнародних стандартів в даній сфері. Зокрема, Україною були ратифіковані наступні документи: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Декларація про рівність жінок та чоловіків (1988 р.), Віденська декларація та Програма дій Всесвітньої конференції з прав людини (1993 р.), документах спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з питань гендерної рівності (2000 р.), Декларація тисячоліття (2000 р.) тощо.

Ключове місце в системі нормативно-правових актів, в яких закріплено принцип гендерної рівності, безумовно, займає Конституція України. Згідно з положеннями ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Гендерний аспект даного конституційного положення знаходить своє відображення в наданні жінкам на рівні з чоловіками рівних можливостей у здобутті освіти та професійній підготовці, можливості реалізувати себе в громадсько-політичному житті держави, створенні умов, що надають жінкам можливість поєднати працю з материнством тощо.

Закріплення принципу гендерної рівності в сфері освіти передбачено спеціальними законами, зокрема Законом України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту». Дані нормативно-правові акти закріплюють положення, що доступ до освіти є рівним, незалежно від національності, віку, соціальної приналежності, статі.

Спеціалізованим законодавчим актом, що спрямований на забезпечення гендерної рівності жінок та чоловіків є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 8 вересня 2005 року. Вказаний законодавчий акт доволі детально регламентує ключові напрями державної політики в сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а саме: проголошення гендерної рівності; неприпустимість дискримінації за ознакою статі; попередження та протидія домашнього насильства; гарантування рівних можливостей жінок та чоловіків у процесі прийняття суспільно важливих рішень; забезпечення можливості жінкам і чоловікам поєднати виконання професійних та сімейних обов'язків; всебічна підтримка сім'ї з боку держави, соціальна політика захисту материнства і батьківства; популяризація серед населення політики гендерної рівності, поширення інформаційної діяльності в даній сфері; протидія інформації, що пропагує дискримінацію за ознакою статі [1].

Аналізуючи Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» в аспекті забезпечення гендерної рівності в системі освіти, варто відзначити розділ V Закону «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та в засобах масової інформації». Ст. 21 гарантує забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці. Як зауважує Л. Міщик: навчальні заклади забезпечують:

- рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам;
- підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипів уявлень про роль жінки і чоловіка та спрямованих на формування ненасильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, поваги до людської гідності та статевої недоторканності;
- виховання культури гендерної рівності, ненасильницької поведінки, взаємоповаги та рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків між жінками і чоловіками [9, с. 121].

Ще одним підтвердженням прихильності Української держави принципу гендерної рівності є схвалення Кабінетом міністрів України в 2022 році Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 р. В даній Стратегії відображено нове розуміння гендеру; передбачається необхідність проведення гендерної експертизи всієї навчально-методичної літератури; передбачається введення до документообігу принципів гендерно-чутливого мовлення через запровадження стратегії фемінізації, уникнення проявів сексизму та андроцентризму в закладах освіти; передбачається обов'язкове проходження науково-педагогічними працівниками курсів підвищення кваліфікацій з гендерної тематики та ін. заходи.

Незважаючи на потужну законодавчу базу, що присвячена регламентації гендерної рівності жінок і чоловіків, як слушно зазначає П. Ренін: «вітчизняна нормативно-правова база з проблем гендерної рівності носить виключно описовий характер та не забезпечена реальними кроками

впровадження, тобто фінансовими та організаційними ресурсами» [6, с. 27]. Схожої позиції притримується і А. Войтовська, котра зауважує, що «незважаючи на нормативно-правове забезпечення, жінки досі стикаються з перешкодами у здійсненні своїх політичних, економічних та соціальних прав. ... Рівень залучення жінок до процесу прийняття рішень залишається дуже низьким і зосереджений переважно у низькооплачувальних галузях економіки з обмеженим доступом до високих управлінських позицій в усіх секторах економіки» [5, с. 158].

Запровадження принципу гендерної рівності чоловіків і жінок в сфері освіти та науки в Україні покликане здолати установлені шаблони за ознакою статі під час формування державної політики в цій сфері. Ігнорування гендерних відмінностей в умовах структурованої нерівності має наслідком приховану дискримінацію. В свою чергу, забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків покликане сприяти «забезпеченню рівних можливостей доступу до освіти і науки незалежно від статі та інших ознак» [10].

Виходячи із заяв українського уряду, в країні впроваджується активна гендерна політика: затверджені міжнародні стандарти в області гендерної рівності, прийняті різноманітні національні плани з досягнення гендерної рівності, внесені корективи та зміни до чинного законодавства, до навчальних планів закладів вищої освіти внесені спецкурси з гендерної рівності, видається навчальна та навчально-методична література з даної проблематики.

Висновки. Гендерна рівність представляє собою шлях до досягнення рівності в правах між жінками та чоловіками у всіх сферах суспільних відносин. Досягнення такої рівності полягає в вивченні та усуненні всіх соціальних бар'єрів, а також в створенні соціальних можливостей для реалізації особистості жінок та чоловіків у всіх сферах життя суспільства із врахуванням вподобань окремої особистості.

Впровадження концепції гендерної рівності в національну правову площину – це гарантування гендерної справедливості,

в основу якої покладені принципи рівності та справедливості у розподілу благ та відповідальності між чоловіками та жінками, уникнення буквальної зрівнялівки, оскільки для жінок і чоловіків характерні різні потреби, система цінностей, а тому дані відмінності мають бути виявлені і враховані для виключення гендерного дисбалансу. Як слушно зауважує С. Вихор: «за умови дієвості принципу тендерної справедливості існуватиме тендерна рівність» [4, с. 12].

В Україні, як і в багатьох інших державах, жінки на рівні з чоловіками мають вільний доступ до вищої освіти та можливість займатися наукою. Однак високі посади, такі як-то ректор, проректор чи декан факультету обіймають чоловіки. В той час як більшість професорсько-викладацького складу складають жінки.

Незважаючи на закріплення на законодавчому рівні принципу гендерної рівності, не можливо не відзначити існування факту так званої прихованої дискримінації, котра закарбована у свідомості суспільства та консервативних стереотипів. Досить поширеним є стереотип: роль жінки пов'язана із сім'єю, а чоловіка – з робочою діяльністю.

Список використаної літератури:

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.
2. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. Офіційний портал Верховної Ради України : веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/dfmlEnP>
3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Офіційний портал Верховної Ради України : веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/KfoyAz6>
4. Вихор С. Законодавче забезпечення тендерної рівності в освітньому просторі України. *Сучасні стратегії тендерної освіти в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 10–11 вересня 2020 р.). Тернопіль: ТНПУ, 2020. С. 10–13.
5. Войтовська А.І. Гендерна соціалізація студентської молоді в умовах закладу вищої освіти: інклюзивний підхід: монографія. Умань: ЦП Компрінт, 2022. 214 с.

6. Гендер і державна політика: навчальний посібник. Упоряд. П. Ренін; пер. з англ. Київ: Основи, 2004. 394 с.
7. Зибіна А.С. Правова основа для досягнення гендерної рівності в Україні. *Розуміння маскулінності та тендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 25 березня 2021 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 206–208.
8. Клочко А.М., Борисова Л.В., Помаза-Помаренко А.Л., Удянський М.М., Кравченко Є.О. Щодо питання гендерної рівності сектору безпеки та оборони. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2021. Вип.. 2 (15). С. 106–116.
9. Мішик Л.І., Гладис М.О. Соціально-педагогічна діяльність ЗВО як умова адаптації студентів з особливими потребами у соціалізації. *Вісник Черкаського університету*. 2008. Вип. 122. С. 125–131.
10. Принцип гендерної рівності та недискримінації як євроінтеграційні орієнтири у сфері вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-vprovadzhenya-gendernoyi-rivnosti-usferi-osviti-do-2030-roku>
11. Wood R. *Assessment and equal opportunities*. London: Univ. of London, Inst. of Education, 1987.

Hromovenko K., Iliina H. Ideas of gender equality in the field of education: theoretical and legal aspect

The article is devoted to the study of theoretical and legal aspects of the implementation of the idea of gender equality in the education system. Historical aspects of the formation of the concept of gender equality in education are analyzed. It is noted that the idea of gender equality originated in the Western legal culture and is represented by two approaches: conservative and progressive.

The article focuses on the fact that the transformation of views regarding the idea of the birth of gender equality in the field of education has come a long way from the perception of education as a tool of socialization and transfer of knowledge to boys and girls, which allows them to enter their «natural» roles of men and women to the understanding of gender or gender differences as a cultural phenomenon originating from the dominant ideas of a certain culture or era.

The study examines the epistemology of the concept of «gender» and found that gender is such features of a person (primarily psychological) that determine compliance with one's own psychological gender, gender-role norms and stereotypes, typical forms of behavior for men and women, lifestyles, ways self-realization, choosing appropriate values, attitudes, etc.

It is pointed out that Ukraine has repeatedly confirmed its commitment to the principles of gender equality of women and men by joining key international standards and adopting a number of legal acts that establish the principle of tender equality between women and men. The author states that a specialized legislative act aimed at ensuring gender equality of women and men is the Law of Ukraine «On Ensuring Equal Rights and Opportunities of Women and Men», which regulates the main directions of state policy on ensuring equal rights and opportunities of women and men.

Based on the results of the study, the conclusions were drawn that despite the establishment of the principle of gender equality at the legislative level, it is impossible not to note the existence of the so-called hidden discrimination, which is imprinted in the consciousness of society and conservative stereotypes.

Key words: *gender equality, gender policy, gender, education, equality, regulatory and legal support, gender equality in the field of education.*